

EBÜ RECÂ el-UTÂRİDİ

(أبو رجاء العطاردي)

Ebû Recâ' İmrân b. Teym el-Utâridî
(ö. 105/723-24 [?])

Tâbiî.

611 yılında doğdu. Adının Abdullah, babasının adının Milhân veya Abdullah olduğu da söylenir. Temîm kabilesinin Utârid koluna mensup olduğu için Utâridî ve Temîmî, ayrıca Basrî nisbeleriyle anılır. Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuş, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Medine'ye gidip yerleşmiş ve rivayete göre Hz. Ebû Bekir'le görüşmüştür. Daha ziyade Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas, İmrân b. Husayn ve Hz. Âişe gibi sahâbilerden hadis rivayet etmiş, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenip ezberlemiş, daha sonra da kendisinden yaşça küçük olan İbn Abbas'a arz etmiştir. Ebû Recâ'dan Ebû'l-Eşheb el-Utâridî arz* yoluyla kıraat öğrenmiş, Eyyüb es-Sahtiyânî, Saîd b. Ebû Arûbe, Cerîr b. Hâzım, Mehdî b. Meymûn gibi muhaddisler de hadis rivayet etmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de bulunmaktadır.

Kırk yıl imamlık yapmış olan, Kur'ân-ı Kerîm'i çok okumasıyla bilinen Ebû Recâ, **muhadramûn*** ve dolayısıyla tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerinden ve güvenilir hadis râvilerinden biridir. Hasan-ı Basrî kendisine soru sormak üzere gelenleri Ebû Recâ'ya gönderirdi. Müslüman olmadan önceki yaşayışını anlatırken kumları toplayıp sütle karıştırarak put yaptıklarını, bazan beyaz bir taş dikip belli süre ona taptıklarını, yolda rastlayıp beğendikleri bir taşa ibadet ettiklerini, daha güzelini görünce eskisini bıraktıklarını söylerdi. Ayrıca yaylaklarda deve otlatıldığını, İslâmiyet'in yayılması üzerine Hz. Peygamber'den korkarak yerlerini terk ettiklerini ve bu arada yalancı peygamber Müseylimetülkezzâb'a katıldıklarını, fakat kelime-i tevhidi kabul edenlere Resûlullah'ın hiçbir zarar vermediğini duyunca müslüman olduklarını anlatırdı.

Ebû Recâ el-Utâridî'nin 105 (723-24) yılında vefat ettiğini belirtenler bulunduğu gibi bu tarihin 100 (718-19), 107 (725-26) veya 108 (726-27) olduğunu söyleyenler de vardır. **Muammerûn***dan sayılan Ebû Recâ'nın cenaze namazında Hasan-ı Basrî ile şair Ferezdak da hazır bulunmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, VII, 138-140; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 410; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 427-428; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 303; Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 304-309; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 23-26; IV, 75; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 279-281; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 66; a.mlf., *A'lamü'n-nûbelâ*, IV, 253-257; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 101-120*, s. 287-289; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 604; İbn Hacer, *el-İşâbe*, IV, 74; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 140. RAŞİT KÜÇÜK

EBÜ REŞİD en-NİSÂBÜRİ

(أبو رشيد النسابوري)

Ebû Reşîd Saîd b. Muhammed
b. Hasen b. Hâtim en-Nisâbûrî**Mu'tezile'nin Basra ekolüne mensup
son temsilcilerinden biri.**

Doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak 383 (993) yılında Nisâbur'da Bedüzzaman el-Hemedânî ile Ebû Bekir el-Hârizmî arasında cereyan eden münazara meclisine katılanlardan biri olarak kendisinden "eş-şeyh el-mütekellim" diye söz edilmesi (Yâkût, II, 180) ve Nisâbûrî nisbesiyle şöhret bulması dikkate alınırsa 360 (970) yılı civarında Nisâbur'da doğduğu söylenebilir. Bağdat Mu'tezilesi'nin reislerinden Kâ'bî'nin tesirinde bulunan Nisâbur'da yetişti ve ilmi hayatının ilk döneminde bu mektebin görüşlerini benimsedi. Kaynaklarda bu dönemdeki hocaları hakkında bilgi yoktur. Daha sonra Rey'e giderek devrin Basra Mu'tezilesi'nin reisi olan Kâdî Abdülcebbar'ın derslerine katıldı. Bir müddet sonra Bağdat Mu'tezilesi'nden ayrılarak Basra ekolüne intisap etti. Rey'de Vezir Sâhib b. Abbâd'ın huzurunda akdedilen ilim meclislerine iştirak etti. Hocası Kâdî Abdülcebbar'a sorduğu sorularla dikkati çekti ve iltifatına mazhar olduğu hocası kendisine, öğrencileri arasındaki seçkinliğini belirtmek üzere "şeyh" unvanını verdi. Bir müddet hocasına yardımcı olduktan sonra Nisâbur'a dönmek üzere Rey'den ayrıldı, seyahati sırasında bir süre Cürçân'da kaldı. Nisâbur'a dönünce öğrenci yetiştirme faaliyetine giriştiyse de buranın, Sünnî bir hükümdar olan Gaznelî Mahmud'un hakimiyetine geçmesi üzerine Mu'tezile aleyhine bir ortam oluştu ve Sünnîler'den (veya Bağdat Mu'tezilesi'ne bağlı eski çevresinden) gördüğü baskılar yüzünden Rey'e dönmek zorunda kaldı. Kâdî Abdülcebbar'ın telkinleriyle eserler telif etti ve öğretim faaliyetinde ona yardımcı

oldu. Hocasının ölümünden sonra onun yerine geçerek vefatına kadar yetiştirdiği öğrenciler ve yazdığı eserlerle Basra Mu'tezilesi'nin reisleri arasına girdi. Ölüm tarihi bilinmiyorsa da hocasından sonra öğretim faaliyetine uzun müddet devam ettiğine ilişkin bilgiler dikkate alındığı takdirde hicri V. yüzyılın ortalarına doğru Rey'de vefat ettiği söylenebilir.

Ebû Reşîd en-Nisâbûrî hadis rivayet edenler arasında yer almışsa da bu alanda önemli bir şöhreti yoktur. Ayrıca Kur'an'ın i'câzı konusuyla ilgilenmiş ve bu sahada eser yazmıştır. Ancak onun asıl ilgi alanı kelâm ilmidir. Bu alanda özellikle Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne yönelttiği tenkitlerle meşhur olmuştur. Eserlerinde Ebû Bekir er-Râzî ve İbnü'r-Râvendî gibi mülhidlerin yanı sıra Küllâbiyye, Cebriyye, Müşebbihe, Havâric ve Eş'ariyye mezheplerini de eleştirmiştir. Görüşlerinde genellikle Ebû Hâşim el-Cübbâî ve Kâdî Abdülcebbar'a uyan Ebû Reşîd'in dikkat çekici bazı görüşleri şöyledir:

Cevher, yokluğu yanında da cevherdir, yani ma'düma varlık niteliği atfedilebilir. Arazlar devamlı (bâki) olabilir. Âlemdeki bütün cisimlerin dört unsurdan (anâsır-ı erbaa) oluşması zaruri değildir. İlk bakışta çelişik gibi görünürse de hareketle sükûn ve lezzetle elem aynı cinstendir. Yer hareket halinde değil sükûn halindedir, yuvarlak değil düzdür (Ebû Reşîd en-Nisâbûrî, *el-Mesâ'il fi'l-hilâf*, nâşirlerin girişi, s. 18-20).

Allah'ın mevcûd, âlim, hay, mürîd, semî ve basîr olduğunu bilmek onun kâdir olduğunu ispat etmekle mümkün olabilir. Allah'ın kâdir olduğunu ispat eden şey ise âlemdeki fiilleridir. Çünkü insan, bu âlemde iki varlıktan birinin düzenli ve sağlam bir fiil yapması halinde bu fiili gerçekleştiren varlığın onu yapamayan nisbetle bir üstünlüğe sahip olduğunu kabul ettiği gibi onun varlığından da şüphe etmez. Zira yokun (ma'dûm) hiçbir şeye gücü yetmeyeceği açıktır. Allah'ın kâdir ve mevcûd olduğu bilinince hikmetli fiiller yapması ve değişik zamanlarda farklı nitelikler taşıyan türlü varlıklar yaratması ile istidlâl edilerek âlim, hay, mürîd, semî ve basîr olduğu ispat edilir (Ebû Reşîd en-Nisâbûrî, *Fi't-Tevhîd*, s. 327-328, 460-461, 493-510).

Ebû Reşîd en-Nisâbûrî, Allah'ın varlığını âlemdeki düzenli ve hikmetli fiillere dayandırarak kudret sıfatını ön planda tutmuş ve diğer bütün sıfatları ona irca etmiştir. Özellikle tabiat felsefesi konularında görüşlerini benimsediği Ebû

Hâşim el-Cübbâ'yi bazan tenkit ederek farklı görüşler ortaya koymuş, bilgi probleminde kendine has fikirler ileri sürmüştür. Ebû Reşîd, Bağdat Mu'tezilesi'nin eleştirilmesi açısından önemli bir kelâmcı olarak kabul edilir. Max Horten, onun tabiat felsefesiyle bilgi teorisine ilişkin görüşlerini *Die Philosophie des Abû Raschîd* (Bonn 1910) ve *Die Erkenntnistheorie des Abû Raschîd* (Bonn 1911) adlı araştırmalarında incelemiştir. Fuat Sezgin bu iki araştırmayı, Ebû Reşîd'e ait *el-Mesâ'il fi'l-hilâf* adlı eserin cevherler konusuna dair ilk kısmının aslı ile Arthur Biram tarafından yapılan Almanca tercümesini bir araya getirerek *Studien Zur Philosophie des Abû Rasîd an-Nisâbüri* adıyla yayımlamıştır (Frankfurt 1986).

Eserleri. Ebû Reşîd en-Nisâbüri'nin bilinen eserleri şunlardır: 1. *el-Mesâ'il fi'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*. Tabiat felsefesine ilişkin konularda Basra Mu'tezilesi ile Bağdat Mu'tezilesi arasındaki görüş ayrılıklarını inceleyen eser on dört kısımdan oluşmaktadır. Cevherler, arazlar, sesler, elemeler ve lezzetler, oluşlar, te'lif, i'timad, yaş ve kuru cevherler, hayat, kudretler, bilgiler ve itikadlar, iradeler ve şehvet başlıkları altında incelenen ihtilâf konuları Bağdat Mu'tezilesi adına genellikle Kâ'bî'nin, Basra Mu'tezilesi adına da Ebû Hâşim el-Cübbâ'î'nin görüşleri dikkate alınarak işlenir ve çok defa Kâ'bî'nin görüşleri tenkit edilerek Ebû Hâşim'in fikirleri savunulur. Kâ'bî'nin görüşleri verilirken onun eserlerinden olan *el-Mesâ'ilü'l-vâride fi'l-'aciz, İşlâhu ğalaḩi İbni'r-Râvendî ve el-Cedel ve âdâbi ehlîh* ten de faydalanılmakla birlikte daha çok *Uyûnü'l-mesâ'il* adlı eserine istinat edilmiş ve kırk yerde bu kitaptan alıntılar yapılmıştır. Ebû Hâşim'in görüşlerinde ise *el-Askeriyyât, el-Câmi'u'l-kebîr ve el-Câmi'u's-şâğîr* adlı kitaplarına atıflarda bulunulmuştur. *el-Mesâ'il fi'l-hilâf*'ın birinci kısmı Almanca tercümesiyle birlikte Arthur Biram tarafından yayımlanmış (Berlin 1902), ayrıca büyük bir kısmı, Max Horten'in eserin tamamını tahlil ettiği *Die Philosophie des Abû Raschîd* (Bonn 1910) adlı çalışması içinde tercüme edilmiştir. Eser Ma'n Ziyâde ve Rıdvân es-Seyyid tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Beyrut 1979). A. Biram ve M. Horten'in adı geçen iki çalışmasının bir arada tıpkıbasımı da yapılmıştır (nşr. F. Sezgin, Frankfurt 1986). 2. *Ziyâdâtü's-Şerḩ*. İbn Hallâd'a ait olan

ve eksik kalan kısmının Kâdî Abdülcebâr tarafından tamamlandığı kabul edilen *eş-Şerḩ* adlı esere yaptığı geniş ilâvelerden ibaret olup ilâhî sıfatlar ve tabiat felsefesi konularını ihtiva eder. Eksik bir nüshası British Museum'da mevcuttur (nr. 8613). Ebû Rîde tarafından, Ebû Reşîd en-Nisâbüri'nin *Dîvânü'l-uşûl* adlı eseri olması muhtemel görülerek yayımlanan (Kahire 1969) *Fi't-Tevḩid* adlı hacimli kitabın, yapılan araştırmalar sonunda *Ziyâdât*'ın bir kısmından ibaret olduğu anlaşılmıştır (Ebû Reşîd en-Nisâbüri, *el-Mesâ'il fi'l-hilâf*, nâşirlerin girişi, s. 8). 3. *İ'câzül-Ḳur'ân*. Eksik bir nüshası Tâif'te mevcuttur (Nüveyhiz, I, 209). 4. *Kitâbü't-Tenbih*. Hâkim el-Cüşemî, *Şerḩu 'Uyûnü'l-mesâ'il* adlı eserinde Ebû Reşîd'in bu kitabından iktibaslarda bulunmuştur.

Ebû Reşîd en-Nisâbüri'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *et-Tezkire, el-Cüz', en-Nakz' alâ aşâbi't-tabâ'if, Mesâ'ilü'l-hilâf beyne'l-Mu'tezile ve'l-Müşebbihe ve'l-Mücbire ve'l-Havâric ve'l-Mürci'e, Dîvânü'l-uşûl*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Reşîd en-Nisâbüri, *el-Mesâ'il fi'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn* (nşr. Ma'n Ziyâde — Rıdvân es-Seyyid), Beyrut 1979, s. 317-319, 327-335, ayrıca bk. nâşirlerin girişi, s. 6-22; a.mlf., *Fi't-Tevḩid* (nşr. M. A. Ebû Rîde), Kahire 1969, s. 327-328, 460-461, 493-510, 515, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. 7; Hâkim el-Cüşemî, *Şerḩu'l-'uyûn (Fazlül-i'tizâl ve ṭabaḩâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 382-383; Yâkût, *Mu'cemül-üdeba'*, II, 180; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḩâtü'l-Mu'tezile*, s. 116; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 42; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 344; Sezgin, *GAS*, I, 626-627; Nüveyhiz, *Mu'cemül-müfessirîn*, I, 209; R. M. Frank, "Abû Rashîd al-Nisâbüri", *EI² Suppl.* (İng.), s. 31-32; W. Madelung, "Abû Raşîd Nisâbüri", *EI*, I, 367.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

EBÜ REYHÂNE

(أبو ريحانة)

Ebû Reyhâne Şem'un b. Zeyd el-Ezdî

Sahâbî.

Babasının adını Yezîd olarak kaydedenler, hatta adının Abdullah b. Nadr olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ensârî ve Kureşî nisbeleriyle de anılan Ebû Reyhâne'nin bazı kaynaklarda aslen Medinelî ve Benî Kurayza kabilesinden olduğu, Kureşî nisbesini Kureysliler'den birinin himayesine girmesi sebebiyle aldığı, diğer bazı kaynaklarda ise

Mekkeli olduğu ve bir Medinelî'nin himayesine girdiği ileri sürülmektedir. Ebû Reyhâne Ehl-i Suffe'ye mensup olup Hz. Peygamber'in kölesi, kızı Reyhâne de onun câriyesiydi.

Bizzat anlattığına göre Ebû Reyhâne Hz. Peygamber'le beraber gittiği bir gecedeki çok soğuk bir gecede konakladıkları zaman Resûlullah kimin nöbet tutmak istediğini sordu. Ensardan biri bu görevi üstlenince Resûl-i Ekrem ona adını sordu ve kendisine dua etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in duasını almak için Ebû Reyhâne de nöbet tutmak istediğini belirtti. Karanlıkta Ebû Reyhâne'yi göremeyen Resûl-i Ekrem adını sorarak ona da dua etti ve Allah yolunda nöbet tutan gözünü cehennemden yakmayacağını söyledi (*Müsned*, IV, 134-135; Buhârî, IV, 264). Sordukları bir soru üzerine güzel şeylere sahip olmayı arzu etmenin kibirle ilgisi bulunmadığını Hz. Peygamber'den öğrenen dört kişi arasında onun da adı geçmektedir (Hatîb, s. 371). Ebû Reyhâne Hz. Ömer devrinde Dimâşk'ın fethine katıldı (14/635) ve Kudüs'e yerleşti. Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin sünenlerinde rivayet edildiğine göre Kudüs'te (İlyâ) halka vaaz edip kıssalar anlatırdı. Onun Mısır'a gittiği, Meyyâfârikin ve Askalân'daki sınır bölgesinde mücahid olarak bulunduğu da rivayet edilmektedir. Ebû Reyhâne'nin vefat tarihi belli değildir.

Ebû Reyhâne'nin sadece beş rivayeti olup bunlar dört sünenle Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (IV, 133-135) yer almaktadır. Kendisinden Ebû Ali Sümâme b. Şüfey, Ebû'l-Husayn Heysem b. Şüfey, Mücâhid b. Cebr, Şehr b. Havşeb, ayrıca Şamlı ve Mısırlı muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.

İbadete aşırı derecede düşkün olması ve zâhidâne bir hayat yaşamıyla tanınan Ebû Reyhâne'nin kerâmetlerine dair kaynaklarda çeşitli menkıbeler anlatılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 133-135; Ebû Dâvûd, "Libâs", 8; Nesâî, "Zinet", 20; İbn Sa'd, *et-Ṭabaḩât*, VII, 425; Buhârî, *et-Târḩu'l-kebîr*, IV, 264; Dülâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, Haydarâbâd 1322, s. 30; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḩ ve't-ta'dîl*, IV, 388; Ebû Nuaym, *ḩilye*, II, 28-29; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 162-163; IV, 71; Hatîb, *el-Esmâ'ü'l-mübhemme* (nşr. İzzeddin Ali es-Seyyid), Kahire 1405/1984, s. 369-371; İbnü'l-Esir, *Üsdül-ğâbe* (Benâ), II, 529-530; III, 391; VI, 119; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 156-157; IV, 73; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 365-366; XI, 98; Bedrân, *Tehzîbü Târḩi Dumaşk*, VI, 342-343; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 120.

M. YAŞAR KANDEMİR